

Ghalib
(International Journal of Law, Political Science and International Relations)
Journal Homepage: www.ghalibqjournal.com

ISSN
P: [2788-4155](tel:2788-4155)
E: 2788-6441

Publisher: Ghalib University-Herat

<https://doi.org/10.58342/ghalibqj.V.15.I.2.10>

The Principle of Transparency in International Economic Law: Foundations, Manifestations, and Interpretive Role

Ali Asghar Modaber^{1*}, Mohammad Tariq Wamiq²

^{*1.} Associate Professor, Department of International Relations, Faculty of Law and Political Science, Herat University, Herat, Afghanistan (alimodaber@hu.edu.af)

^{2.} Department of International Relations, Faculty of Law and Political Science, Jami University, Herat, Afghanistan (t.wamiq@jami.edu.af)

Article Info ABSTRACT

Article type:
Research
Article

PP: 277 -304

Received:
21/05/2026

Accepted:
19/08/2026

Published:
25/ 08/2026

Background and Objective: Transparency, as a fundamental principle of economic governance, has assumed an increasingly prominent role in international economic law over recent decades. Nevertheless, the fragmented nature of transparency-related provisions across international legal instruments, together with continuing disagreement over its legal status, remains a significant challenge. The central issue is whether transparency extends beyond a formal obligation to disclose and provide access to information and may instead be recognized as an autonomous legal principle and an interpretive standard within international economic law. This study therefore examines the legal foundations and manifestations of the principle of transparency, as well as its interpretive role in international economic law.

Method: This qualitative study adopts a legal content analysis methodology combined with an interpretive approach. Purposive sampling was employed, and the data were collected through library-based and documentary research drawing on scholarly literature, treaties, agreements, and other relevant legal instruments. The collected materials were subjected to qualitative analysis to identify and elucidate the legal components and dimensions of transparency. In this process, legal theories and the views of legal scholars were employed to analyze the nature, legal status, and interpretive function of transparency within international economic law.

Findings: The findings demonstrate that transparency extends beyond a merely informational function and plays a significant role in reducing transaction costs, preventing corruption, protecting legitimate expectations, facilitating investment, ensuring fair and equitable treatment, and promoting consistency in the interpretation of international economic law. At the same time, the effective implementation of transparency continues to encounter challenges, including the protection of commercial confidentiality, national security considerations, disparities in the institutional capacities of states, and the absence of harmonized enforcement mechanisms.

Conclusion: The study concludes that transparency should be understood not merely as a formal obligation but as a fundamental principle and interpretive

standard of international economic law. Strengthening the principle of transparency can contribute to greater efficiency, legitimacy, and coherence in the international economic system.

Keywords: Principle of Transparency, Treaty Interpretation, International Economic Law, World Trade Organization, International Investment.

Cite this article: Modaber, Ali Asghar; Wamiq, Mohammad Tariq. (2026). The Principle of Transparency in International Economic Law: Foundations, Manifestations, and Interpretive Role. *Ghalib Journal*. 15(2), 277-304. <https://doi.org/10.58342/ghalibqi.V.15.I.2.10>

This article is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License

1. Introduction

The extensive transformations in the international economic system, the expansion of cross-border trade, the increase in foreign investment flows, and the growing role of international economic institutions have demonstrated the need for clear, predictable, and coherent rules governing economic relations between states and other economic actors. In this context, transparency has acquired a special position as one of the fundamental concepts of international economic law, because the realization of a stable and fair economic order is difficult without access to information, clarity of regulations, and the possibility of monitoring states' economic decisions. Transparency is understood as a comprehensive, timely, and reliable flow of political, economic, and social information and, in the legal sphere, emphasizes the openness of rules, access of stakeholders to information, and the predictability of state conduct.

Previous studies have examined transparency from different legal, economic, and governance perspectives. Mock (2000) examined legal transparency with particular attention to the GATT and the World Trade Organization and regarded transparency as an important element in regulating international economic relations. Zoellner (2005) examined the transformation of transparency from a merely formal obligation concerning the publication of laws and regulations into a principle that may also play a role in interpreting states' substantive obligations. Florini (2000) emphasized the role of a free and reliable flow of information in reducing uncertainty, increasing accountability, and improving the efficiency of economic systems. Hale (2008) examined the relationship between transparency, accountability, and global governance. Kotera (2006) studied the position of transparency in international investment treaties and showed that transparent rules can create a more predictable legal environment for investors and reduce uncertainty in investment decision-making. Nevertheless, the simultaneous examination of the legal nature, economic function, and interpretive role of transparency in international economic law has received less attention.

The central question of this study is whether transparency is merely a formal obligation arising from certain economic treaties and agreements or whether, due to its expanding application, economic functions, and role in interpreting states' obligations, it can be recognized as a fundamental and independent principle. The hypothesis is that although transparency initially emerged as a formal obligation concerning the publication of laws, regulations, and information, the development of international economic law has transformed it into an effective interpretive principle that plays a fundamental role in ensuring legal security, predictability, investment protection, corruption reduction, and coherence in the international economic system. Accordingly, the study aims to examine the foundations, dimensions, and legal status of transparency and analyze its role in trade, investment, and the international financial system.

2. Methodology

This qualitative study employed legal content analysis and an interpretive approach to legal texts and documents. Purposive sampling was used to select documents, treaties, international agreements, and scholarly sources relevant to the principle of transparency in international economic law in accordance with the objectives and research questions. The required data were

collected through library-based and documentary research, including World Trade Organization documents, international investment treaties, trade agreements, and relevant scholarly and legal works. The collected data were qualitatively analyzed through legal content analysis and theoretical and interpretive approaches. In this process, the principal concepts and components associated with transparency, including the publication and accessibility of information, notification, predictability, legal security, accountability, and the interpretive role of transparency, were identified, extracted, and classified. The position, nature, and development of transparency were then examined through interpretation and comparison of existing legal provisions and legal perspectives, with particular attention to its relationship with predictability, investment protection, economic governance, and the interpretation of international obligations.

3. Results

The findings show that transparency has been recognized as a legal concept in numerous international economic agreements. Its importance in the GATT and the World Trade Organization has been compared with major principles such as national treatment and most-favoured-nation treatment (Mock, 2000). At the international level, freedom of information was recognized as a fundamental right by the United Nations General Assembly in 1946. The International Covenant on Civil and Political Rights also recognizes freedom of expression and the dissemination of information and ideas in Article 19. The Charter of the Organization of Islamic Cooperation emphasizes transparency, security, and predictability. In addition, decisions of the European Court of Human Rights and the Inter-American Court of Human Rights have addressed access to information.

In international trade law, Article 10 of the General Agreement on Tariffs and Trade requires laws, regulations, administrative procedures, and decisions affecting international trade to be published and made accessible in a timely manner. The General Agreement on Trade in Services, particularly Article 3, requires members of the World Trade Organization to publish measures and regulations relating to trade in services transparently and to provide relevant information to other members. Article 63 of the TRIPS Agreement also emphasizes that laws and regulations concerning intellectual property should be transparent, accessible, and predictable. Accordingly, transparency in international trade agreements rests on three principal elements: publication and accessibility of trade-related laws, regulations, and policies; timely notification of the adoption, amendment, or alteration of rules affecting trade relations; and impartial, reasonable, consistent, and uniform implementation of laws and regulations in a manner that guarantees predictability and legal security.

The study further shows that newer World Trade Organization agreements have expanded the scope of formal transparency requirements. The General Agreement on Trade in Services, the Agreement on the Application of Sanitary and Phytosanitary Measures, and the Agreement on Technical Barriers to Trade contain broader transparency provisions. The Agreement on Sanitary and Phytosanitary Measures addresses publication of regulations, the establishment of enquiry points, and the provision of documents and information. Article 10 of the Agreement on Technical Barriers to Trade also addresses the provision of information concerning technical regulations, standards, and conformity assessment procedures.

The findings also demonstrate the interpretive role of transparency in international economic law. Numerous provisions in international economic, trade, investment, and financial law expressly or indirectly reflect transparency. Although many of these provisions establish formal obligations concerning the publication of information important to market actors and investors, an increasing number of substantive obligations require interpretation in light of transparency and its economic functions. The mere publication of laws is increasingly insufficient; international agreements provide opportunities for explanations and the active provision of relevant information. Thus, passive transparency is complemented by active transparency. In this respect, transparency can be regarded as an interpretive principle of international economic law,

particularly in light of the underlying objective of international trade and investment law to strengthen predictability in trade and investment (Zoellner, 2005).

In international investment law, the position of transparency has also developed. Earlier bilateral investment treaties concluded by European countries in the 1950s and 1960s did not contain provisions specifically addressing transparency, whereas investment treaties concluded by the United States from the 1980s onward incorporated transparency provisions. Transparency has subsequently received attention in numerous bilateral investment treaties, including the North American Free Trade Agreement and the Energy Charter Treaty. The Energy Charter Treaty provides for the publication of laws, regulations, and other generally applicable measures and the establishment of enquiry points for requests concerning administrative and judicial decisions, regulations, and laws. In addition, transparency has been considered in the interpretation of the fair and equitable treatment standard in a number of investment arbitration cases. Some arbitral tribunals have considered fair and equitable treatment, as a minimum standard of customary international law, to include transparency. This interpretation may permit transparency, understood as public access to relevant laws, to be guaranteed even where a bilateral investment treaty contains no express transparency clause.

Transparency also has important functions in the international financial system. Continuous transparency facilitates the operation of financial markets and contributes to reducing the occurrence of financial crises. Money laundering and governmental corruption can threaten the stability and efficiency of the global financial structure, while a number of proposed responses to money laundering have followed a transparency-based approach. The Financial Action Task Force introduced measures associated with transparency, including customer identification and attention to large, unusual, or suspicious transactions. The Basel Committee's principles for effective banking supervision also emphasized appropriate policies, procedures, and mechanisms, including customer identification requirements. The International Monetary Fund established standards for the dissemination of economic and policy statistics and issued guidelines for fiscal transparency emphasizing clear rules and responsibilities, public access to information, open budget preparation and reporting, and the integrity and accuracy of information.

At the same time, the findings reveal continuing disagreement concerning the legal nature and scope of transparency. Some scholars consider transparency to have moved beyond a merely formal obligation and to have become a fundamental principle of international economic law. Others remain doubtful about recognizing it as an independent legal principle because transparency provisions differ in scope and content and have not yet achieved sufficient coherence to constitute a general principle. Exceptions concerning commercial secrets, national security, public order, and confidential information also demonstrate that transparency is not absolute and must be balanced against other public and private interests. Despite this disagreement, the development of treaties, international organizations, and investment arbitration demonstrates that transparency has gradually moved from a purely formal obligation toward an interpretive standard. It has therefore become an important criterion for interpreting and implementing states' economic obligations, while its role in ensuring legitimacy, efficiency, and coherence in the international economic system has become increasingly significant.

3. Conclusion

The study aimed to examine the foundations, dimensions, legal status, and interpretive role of the principle of transparency in international economic law and to analyze its role in trade, investment, and the international financial system. The findings show that transparency has developed from a limited formal obligation concerning the publication of laws and regulations into a broader and multidimensional legal concept. The expansion of transnational economic relations, the increasing role of international economic organizations, and the growing complexity of trade and investment interactions have contributed to the increasing importance of transparency for legal security, predictability, and legitimacy in international economic law.

The findings are consistent with the approaches presented in previous studies. Mock emphasized the legal position of transparency in the international trading system; Florini focused on its economic and governance functions; and Zoellner emphasized its transformation into an interpretive principle. The present study shows that a combined functional, legal, and interpretive analysis of transparency is necessary. Transparency contributes to access to information, accountability, predictability, investment protection, reduction of corruption, fair and equitable treatment, and coherence in the interpretation of international economic rules.

Nevertheless, the recognition of transparency as an independent and general legal principle continues to face challenges arising from the fragmented nature of transparency provisions, differences in the level of states' obligations, and exceptions concerning confidential information, commercial secrets, and national security. Thus, transparency currently stands between a contractual obligation and an evolving legal principle. Strengthening its legal position and developing its implementation mechanisms can provide the basis for a more transparent, fair, and efficient international economic system.

Conflict of Interest

The authors declare that they have no conflict of interest regarding the publication of this article.

	 (مجله بین المللی مطالعات حقوقی، سیاسی و روابط بین الملل) www.ghalibqjournal.com صفحه اصلی مجله: ISSN P: 2788-4155 E: 2788-6441 OPEN ACCESS	
https://doi.org/10.58342/ghalibqj.V.15.I.2.10		

ناشر: پوهنتون / دانشگاه غالب - هرات

اصل شفافیت در حقوق بین الملل اقتصادی: مبانی، جلوه‌ها و نقش تفسیری

علی اصغر مدبر^{۱*}، محمد طارق وامق^۲

^{۱*} پوهنوال بخش روابط بین الملل، پوهنزی / دانش کده حقوق و علوم سیاسی، پوهنتون / دانشگاه گاه هرات، هرات، افغانستان (alimodaber@hu.edu.af)

^۲ بخش روابط بین الملل، پوهنزی / دانش کده حقوق و علوم سیاسی، پوهنتون / دانشگاه جایی، هرات، افغانستان (t.wamiq@jami.edu.af)

اطلاعات مقاله چکیده

نوع مقاله:

علمی - پژوهشی

ص: ۲۷۷-۳۰۴

دریافت:

۱۴۰۵ / ۰۲ / ۳۱

پذیرش:

۱۴۰۵ / ۰۵ / ۲۸

نشر:

۱۴۰۵ / ۰۶ / ۰۳

زمینه و هدف: اصل شفافیت، به عنوان یکی از اصول بنیادین حکمرانی اقتصادی، در دهه‌های اخیر جای گاه برجسته‌یی در حقوق بین الملل اقتصادی یافته است؛ باین حال، پراکنده گی مقررات ناظر بر شفافیت در اسناد بین المللی و اختلاف نظر درباره ماهیت حقوقی آن، از چالش‌های اساسی در این حوزه به شمار می‌رود. چالش اصلی آن است که شفافیت تا چه اندازه فراتر از یک تعهد شکلی برای انتشار و دسترسی به اطلاعات بوده و می‌تواند به عنوان یک اصل حقوقی مستقل و معیار تفسیری در حقوق بین الملل اقتصادی شناخته شود. هدف این تحقیق، بررسی مبانی حقوقی، جلوه‌های اصل شفافیت و نقش تفسیری آن در حقوق بین الملل اقتصادی بوده است.

روش: این تحقیق با روی کرد کیفی و با بهره گیری از روش تحلیل محتوای حقوقی و روی کرد تفسیری انجام شده است. نمونه گیری به صورت هدف مند صورت گرفته و داده‌ها از طریق مطالعات کتابخانه‌یی و اسنادی از منابع علمی، معاهدات، موافقت نامه‌ها و اسناد مرتبط گردآوری شده‌اند. داده‌های گردآوری شده به صورت کیفی مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته و مؤلفه‌ها و ابعاد حقوقی اصل شفافیت شناسایی و تبیین شده‌اند. در این راستا، با بهره گیری از نظریه‌های حقوقی و دیدگاه‌های حقوق دانان، ماهیت، جای گاه و نقش تفسیری اصل شفافیت در حقوق بین الملل اقتصادی تحلیل شده است.

یافته‌ها: یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که شفافیت، افزون بر کارکرد اطلاع رسانی، در کاهش هزینه‌های مبادله، پیش گیری از فساد، تقویت اعتماد مشروع، حمایت از سرمایه گذاری، تضمین رفتار منصفانه، برابر و ایجاد انسجام در تفسیر قواعد حقوق بین الملل اقتصادی نقش اساسی دارد. باین وجود، اجرای مؤثر این اصل، هم چنان با چالش‌هایی نظیر مجرمانه گی تجاری، ملاحظات امنیت ملی، تفاوت ظرفیت‌های نهادهای دولتها و نبود ضمانت اجراهای هماهنگ مواجه است.

نتیجه گیری: در نتیجه، می‌توان شفافیت را نه صرفاً یک تعهد شکلی، بل که یکی از اصول

بنیادین و معیارهای تفسیری حقوق بین‌الملل اقتصادی دانست، که تقویت آن زمینه‌ساز افزایش کارآمدی، مشروعیت و انسجام نظام اقتصادی بین‌المللی خواهد بود.

کلیدواژه‌ها: اصل شفافیت، تفسیر معاهدات، حقوق بین‌الملل اقتصادی، سازمان تجارت جهانی، سرمایه‌گذاری بین‌المللی.

ارجاع به این مقاله: مدیر، علی‌اصغر؛ و امق، محمدطارق . (۱۴۰۵). اصل شفافیت در حقوق بین‌الملل اقتصادی: مبانی، جلوه‌ها و نقش

تفسیری. فصل‌نامه علمی - پژوهشی غالب. ۱۵(۲): ۲۷۷-۳۰۴. <https://doi.org/10.58342/ghalibqi.V.15.I.2.10>

این مقاله تحت مجوز بین‌المللی Creative Commons Attribution 4.0 International License منتشر شده است.

۱. مقدمه

تحولات گسترده در نظام اقتصادی بین‌المللی، توسعه تجارت فرامرزی، افزایش جریان سرمایه‌گذاری خارجی و گسترش نقش نهادهای اقتصادی بین‌المللی، ضرورت وجود قواعدی روشن، قابل پیش‌بینی و منسجم را برای تنظیم روابط اقتصادی میان دولت‌ها و سایر بازیگران اقتصادی آشکار ساخته است. در چنین شرایطی، اصل شفافیت به عنوان یکی از مفاهیم اساسی حقوق بین‌الملل اقتصادی، جای‌گاه ویژه‌ای یافته است؛ زیرا تحقق نظم اقتصادی پایدار و عادلانه بدون دسترسی به اطلاعات، وضوح مقررات و امکان نظارت بر تصمیمات اقتصادی دولت‌ها دشوار خواهد بود. شفافیت در مفهوم عام، به معنای جریان فراگیر، جامع، به‌هنگام و قابل اعتماد اطلاعات سیاسی، اقتصادی و اجتماعی است و در عرصه حقوقی، بر آشکاربودن قواعد، دسترسی ذی‌نفعان به اطلاعات و امکان پیش‌بینی رفتار دولت‌ها تأکید دارد.

اصل شفافیت در سال‌های اخیر به یکی از موضوعات مهم در مطالعات حقوق بین‌الملل اقتصادی، به‌ویژه در حوزه تجارت و سرمایه‌گذاری بین‌المللی، تبدیل شده است. پژوهش‌های انجام‌شده نشان می‌دهد که شفافیت از ابعاد مختلف حقوقی، اقتصادی و حکمرانی مورد بررسی قرار گرفته است؛ باین‌حال، درباره ماهیت حقوقی و میزان استقلال آن به‌عنوان یک اصل حقوقی و همچنین نقش آن در تفسیر تعهدات دولت‌ها، دیدگاه‌های متفاوتی وجود دارد.

ماک (۲۰۰۰) در پژوهشی با عنوان «مقدمه‌یی میان‌رشته‌یی بر شفافیت حقوقی: ابزاری برای توسعه عقلانی». مفهوم شفافیت حقوقی را با تمرکز بر نظام گات و سازمان تجارت جهانی بررسی کرده است. وی شفافیت را یکی از عناصر مهم تنظیم روابط اقتصادی بین‌المللی دانسته و آن را از حیث اهمیت با اصولی مانند رفتار ملی و ملت کامله‌الوداد مقایسه می‌کند. از دیدگاه ماک، شفافیت موجب افزایش قابلیت پیش‌بینی و نظم حقوقی در روابط اقتصادی می‌شود. با وجود اهمیت این پژوهش، تمرکز اصلی آن بر تبیین مفهوم و جای‌گاه شفافیت در نظام تجاری بین‌المللی بوده و نقش تفسیری این اصل در ارتباط با تعهدات ماهوی دولت‌ها به‌صورت گسترده بررسی نشده است.

زائر (۲۰۰۵) در مقاله‌یی با عنوان «شفافیت: تحلیلی از یک اصل بنیادین در حال تحول در حقوق اقتصادی بین‌الملل»، تحول جای‌گاه شفافیت در حقوق بین‌الملل اقتصادی را مورد مطالعه قرار داده است. وی بر این باور است که شفافیت از یک تعهد صرفاً شکلی، مانند انتشار قوانین و مقررات، فراتر رفته و می‌تواند در تفسیر تعهدات ماهوی دولت‌ها نیز نقش داشته باشد. از نظر وی، هدف اساسی این تحول، تقویت پیش‌بینی‌پذیری، امنیت حقوقی و اعتماد در روابط اقتصادی بین‌المللی است. چالش اساسی مطرح‌شده در این دیدگاه، نبود اجماع کامل دربارهٔ تبدیل شفافیت به یک اصل مستقل و عام در حقوق بین‌الملل اقتصادی است.

فلورینی (۲۰۰۰) شفافیت را عمدتاً از منظر حکمرانی و کارکردهای اقتصادی مورد بررسی قرار داده است. وی بر نقش جریان آزاد و قابل اعتماد اطلاعات در کاهش عدم اطمینان، افزایش پاسخ‌گویی و بهبود کارآمدی نظام‌های اقتصادی تأکید دارد. اهمیت این مطالعه در تبیین آثار عملی و اقتصادی شفافیت است؛ با این حال، تمرکز آن بیش‌تر بر ابعاد حکمرانی و اقتصادی بوده و ماهیت حقوقی شفافیت در نظام حقوق بین‌الملل اقتصادی به‌صورت تفصیلی بررسی نشده است.

هیل (۲۰۰۸) نیز در مطالعهٔ خود با تمرکز بر رابطه میان شفافیت، پاسخ‌گویی و حکمرانی جهانی، شفافیت را یکی از ابزارهای اساسی برای افزایش پاسخ‌گویی نهادهای عمومی و تقویت مشروعیت حکمرانی جهانی معرفی می‌کند. چالش این روی‌کرد آن است که شفافیت بیش‌تر به‌عنوان یک سازوکار حکمرانی و پاسخ‌گویی تحلیل شده و ارتباط آن با قواعد و اصول خاص حقوق بین‌الملل اقتصادی کم‌تر مورد توجه قرار گرفته است.

در حوزهٔ سرمایه‌گذاری بین‌المللی، کوترا (۲۰۰۶)، جای‌گاه شفافیت را در معاهدات سرمایه‌گذاری بین‌المللی بررسی کرده است. وی نشان می‌دهد که وجود قواعد شفاف می‌تواند محیط حقوقی قابل پیش‌بینی‌تری برای سرمایه‌گذاران ایجاد کرده و عدم اطمینان در تصمیم‌گیری‌های سرمایه‌گذاری را کاهش دهد؛ با این حال، چالش اساسی در این حوزه، تعیین حدود تعهد دولت میزبان به شفافیت، به‌ویژه در مواردی است که معاهده سرمایه‌گذاری فاقد مقررۀ صریح دربارهٔ شفافیت باشد.

در منابع فارسی نیز موضوعاتی مانند حکمرانی خوب، شفافیت، پاسخ‌گویی، مبارزه با فساد و آثار اقتصادی شفافیت مورد توجه قرار گرفته است. آثاری مانند پژوهش‌های مدیر، میدری و خیرخواهان و طارم‌سری و هم‌کاران، ابعاد مختلف شفافیت و ارتباط آن با حکمرانی و نظام اقتصادی را بررسی کرده‌اند؛ با وجود ارزش این مطالعات، بیش‌تر آن‌ها بر جنبه‌های عمومی حکمرانی، تجارت یا دسترسی به اطلاعات تمرکز داشته و بررسی هم‌زمان ماهیت حقوقی، کارکرد اقتصادی و نقش تفسیری اصل شفافیت در حقوق بین‌الملل اقتصادی کم‌تر مورد توجه قرار گرفته است.

مسأله اساسی این تحقیق از همین اختلاف نظری ناشی می‌شود که آیا اصل شفافیت در حقوق بین‌الملل اقتصادی صرفاً یک تعهد شکلی ناشی از برخی معاهدات و موافقت‌نامه‌های اقتصادی است یا این که به دلیل گسترش کاربرد، کارکردهای اقتصادی و نقش آن در تفسیر تعهدات دولت‌ها، می‌توان آن را به‌عنوان یک اصل بنیادین و مستقل در این حوزه شناسایی کرد؟ به عبارت دیگر، پرسش اصلی تحقیق این است که اصل شفافیت چه جایگاهی در حقوق بین‌الملل اقتصادی دارد و چه گونه از یک الزام مربوط به انتشار اطلاعات به یک معیار تفسیری در تنظیم روابط اقتصادی بین‌المللی تحول یافته است؟

فرضیه این تحقیق آن است که اصل شفافیت، اگرچه در مرحله نخست به‌عنوان یک تعهد شکلی در زمینه انتشار قوانین، مقررات و ارائه اطلاعات مطرح شده است، اما در نتیجه تحول حقوق بین‌الملل اقتصادی، به یک اصل مؤثر تفسیری تبدیل شده که در تضمین امنیت حقوقی، پیش‌بینی‌پذیری، حمایت از سرمایه‌گذاری، کاهش فساد و انسجام نظام اقتصادی بین‌المللی نقش اساسی دارد.

هدف این تحقیق، بررسی مبانی، ابعاد و جای‌گاه حقوقی اصل شفافیت در حقوق بین‌الملل اقتصادی و تحلیل نقش آن در حوزه‌های تجارت، سرمایه‌گذاری و نظام مالی بین‌المللی است. هم‌چنین تحقیق حاضر می‌کوشد نشان دهد که شفافیت چه گونه می‌تواند به‌عنوان ابزاری برای تقویت حکمرانی اقتصادی، افزایش پاسخ‌گویی دولت‌ها و ایجاد اعتماد میان بازیگران اقتصادی عمل کند.

یافته‌های این پژوهش از جنبه نظری و عملی برای طیف گسترده‌ای از نهادها و اشخاص فعال در حوزه حقوق بین‌الملل اقتصادی قابل استفاده است. در بُعد نظری، این پژوهش می‌تواند برای پژوهش‌گران، استادان دانش‌گاه و دانش‌جویان رشته‌های حقوق بین‌الملل، حقوق تجارت بین‌الملل و حقوق اقتصادی مفید باشد؛ زیرا با تبیین مبانی، ماهیت حقوقی و نقش تفسیری اصل شفافیت، زمینه مناسب‌تری برای مطالعات بعدی درباره جای‌گاه این اصل در نظام حقوق بین‌الملل اقتصادی فراهم می‌سازد؛ در بُعد عملی، یافته‌های پژوهش برای دولت‌ها و نهادهای دولتی مسؤول سیاست‌گذاری اقتصادی و تجاری اهمیت دارد؛ زیرا رعایت الزامات شفافیت می‌تواند به بهبود کیفیت مقررات‌گذاری، افزایش قابلیت پیش‌بینی تصمیم‌های اقتصادی، کاهش زمینه‌های تبعیض و فساد و تقویت اعتماد فعالان اقتصادی کمک کند؛ هم‌چنین، این پژوهش می‌تواند برای وزارت‌خانه‌ها و نهادهای مسؤول تجارت، سرمایه‌گذاری و امور اقتصادی در تدوین، اصلاح و اجرای مقررات مرتبط با روابط اقتصادی بین‌المللی مورد استفاده قرار گیرد.

۲. مفهوم‌شناسی و اژه‌گان تحقیق

چارچوب نظری این تحقیق بر این مبنا استوار است که اصل شفافیت در حقوق بین‌الملل اقتصادی، مفهومی فراتر از الزام صرف به انتشار اطلاعات و مقررات بوده و به تدریج به یکی از عناصر اساسی تنظیم روابط اقتصادی بین‌المللی، تضمین امنیت حقوقی و تفسیر تعهدات دولت‌ها تبدیل شده است. در این روی‌کرد، شفافیت به عنوان یک مفهوم چندبعدی در نظر گرفته می‌شود، که ابعاد مختلفی هم چون دس‌ترسی به اطلاعات، وضوح و قابلیت پیش‌بینی قوانین، اطلاع‌رسانی درباره تغییرات مقرراتی، پاسخ‌گویی نهادهای عمومی و امکان نظارت بازیگران اقتصادی را در بر می‌گیرد.

اصل شفافیت در حقوق بین‌الملل اقتصادی به این معناست که دولت‌ها و طرف‌های روابط اقتصادی بین‌المللی باید قوانین، مقررات، سیاست‌ها، تصمیم‌ها و تعهدهای اقتصادی خود را به صورت روشن، صادقانه و قابل دسترس بیان و اجرا کنند. مبنای این اصل را می‌توان در مفاهیم قرآنی عدالت، امانت‌داری، صداقت، وفای به عهد و منع فریب و اکل مال به باطل جست‌وجو کرد. قرآن کریم درباره معاملات و دیون دستور به ثبت و روشن‌سازی می‌دهد: «فَاكْتُبُوهُ»؛ یعنی «آن را بنویسید» (بقره: ۲۸۲). این آیه بیان‌گر اهمیت ثبت، مستندسازی و جلوگیری از ابهام در روابط اقتصادی است؛ همچنین قرآن کریم می‌فرماید: «لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُم بَيْنَكُم بِالْبَاطِلِ / اموال یک‌دیگر را به ناحق نخورید» (نساء: ۲۹). از این آیه می‌توان منع روش‌های اقتصادی فریب‌کارانه و غیرشفاف را استنباط کرد؛ بنابراین، شفافیت از دیدگاه قرآنی تنها یک ضرورت حقوقی نیست، بل که وسیله‌ای برای تحقق عدالت و جلوگیری از تضییع حقوق اقتصادی اشخاص و جوامع است. جلوه‌های شفافیت در روابط اقتصادی شامل اعلام و انتشار مقررات، روشن‌بودن مفاد قراردادها و تعهدات، دسترسی برابر به اطلاعات اقتصادی، صداقت در معاملات و پرهیز از پنهان‌کاری زیان‌بار است. قرآن کریم می‌فرماید: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَوْفُوا بِالْعُقُودِ / ای کسانی که ایمان آورده‌اید، به قراردادها وفا کنید» (مائده: ۱). این آیه می‌تواند مبنایی برای اصل وفای به تعهدها در قراردادها و معاهده‌های اقتصادی باشد. از نظر نقش تفسیری نیز اصول قرآنی می‌توانند در فهم و تفسیر قواعد حقوق بین‌الملل اقتصادی، به ویژه در جوامع اسلامی، راهنمای ارزش‌شناختی باشند؛ به این معنا که هنگام تفسیر تعهدات اقتصادی، مفاهیمی مانند عدالت، حسن نیت، امانت و منع فریب مورد توجه قرار گیرد. همچنین قرآن کریم می‌فرماید: «إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ / همانا خداوند به عدالت و نیکوکاری فرمان می‌دهد» (نحل: ۹۰)؛ از این رو، می‌توان شفافیت را یکی از ابزارهای تحقق عدالت و اعتماد در روابط اقتصادی بین‌المللی دانست؛ بنابراین، مبانی و ارزش‌های اسلامی قابل استفاده برای تفسیر و ارزیابی اخلاقی و حقوقی این قواعد را فراهم می‌سازند.

مبنای نخست این چارچوب نظری بر دیدگاه‌هایی استوار است که شفافیت را شرط اساسی کارآمدی و مشروعیت نظام اقتصادی بین‌المللی می‌دانند. براساس این دیدگاه، جریان جامع، به‌هنگام و قابل اعتماد اطلاعات اقتصادی و سیاسی، زمینه تصمیم‌گیری آگاهانه بازیگران اقتصادی را فراهم می‌سازد و از عدم اطمینان، هزینه‌های معاملاتی و رفتارهای غیرشفاف جلوگیری می‌کند (Florini, 1999). در همین راستا، شفافیت به‌عنوان ابزاری برای کاهش فساد، افزایش اعتماد عمومی و تقویت پاسخ‌گویی دولت‌ها مطرح می‌شود؛ زیرا فقدان اطلاعات و پنهان‌کاری در فرایندهای اقتصادی می‌تواند زمینه سوءاستفاده از قدرت عمومی، رانت‌جویی و کاهش جذابیت محیط اقتصادی برای سرمایه‌گذاری را فراهم سازد (مدبر، ۱۳۹۵: ۲۹۲).

مبنای دوم چارچوب نظری تحقیق، نظریه شناسایی شفافیت به‌عنوان یک اصل حقوقی در نظام حقوق بین‌الملل اقتصادی است. بر اساس دیدگاه مک، گسترش مقررات مربوط به شفافیت در اسناد اقتصادی بین‌المللی، به‌ویژه در نظام گات و سازمان تجارت جهانی، نشان می‌دهد که شفافیت در کنار اصولی مانند رفتار ملی و ملت کامله‌الوداد، نقش مهمی در تنظیم روابط اقتصادی دولت‌ها ایفا می‌کند (Mock, 2000: 293-295). در این چارچوب، الزام به انتشار قوانین، اطلاع‌رسانی درباره مقررات جدید و اجرای بی‌طرفانه و معقول قوانین، تنها تعهدات شکلی محسوب نمی‌شوند، بل که ابزارهایی برای تضمین پیش‌بینی‌پذیری و ثبات نظام اقتصادی بین‌المللی هستند.

مبنای سوم این چارچوب، دیدگاه تفسیری نسبت به اصل شفافیت است. براساس تحلیل زلنر، شفافیت در حقوق بین‌الملل اقتصادی به‌تدریج از یک تعهد شکلی برای انتشار مقررات به یک معیار تفسیری در اجرای تعهدات ماهوی دولت‌ها تبدیل شده است. بر این اساس، بسیاری از قواعد مربوط به تجارت، سرمایه‌گذاری و روابط مالی بین‌المللی باید با توجه به هدف بنیادین شفافیت، یعنی ایجاد قابلیت پیش‌بینی و حمایت از انتظارات مشروع بازیگران اقتصادی، تفسیر شوند (Zoellner, 2005: 552-585)؛ بنابراین، شفافیت می‌تواند در تعیین حدود مسئولیت دولت‌ها و ارزیابی نحوه اجرای تعهدات بین‌المللی آنان نقش داشته باشد.

در حوزه تجارت بین‌الملل، این چارچوب نظری بر این فرض استوار است، که شفافیت یکی از پیش‌شرط‌های تحقق تجارت آزاد و کاهش موانع غیرتعرفه‌ای است. ماده ۱۰ موافقت‌نامه عمومی تعرفه و تجارت (GATT) با تأکید بر انتشار قوانین و مقررات تجاری، دسترسی بازیگران اقتصادی به اطلاعات و اجرای یک‌سان و بی‌طرفانه مقررات، نمونه‌یی از تجلی حقوقی این اصل است (Zoellner, 2005: 559)؛ همچنین موافقت‌نامه‌های سازمان تجارت جهانی مانند موافقت‌نامه عمومی تجارت خدمات (GATS)، موافقت‌نامه اقدامات بهداشتی و بهداشت گیاهی و موافقت‌نامه موانع فنی تجارت، دامنه تعهدات شفافیت را توسعه داده‌اند (طارم سری و هم‌کاران، ۱۳۸۵: ۶۹۸).

در حوزه سرمایه‌گذاری بین‌المللی نیز چارچوب نظری تحقیق بر این مبنا قرار دارد، که شفافیت یکی از عوامل اساسی ایجاد محیط امن و قابل پیش‌بینی برای سرمایه‌گذاران است. توسعه مقررات شفافیت در معاهدات سرمایه‌گذاری دوجانبه، موافقت‌نامه نفتا و معاهده منشور انرژی نشان می‌دهد، که دولت‌ها نه تنها مکلف به حمایت از سرمایه‌گذاری هستند، بل که باید محیط حقوقی روشن و قابل پیش‌بینی برای فعالیت اقتصادی ایجاد کنند (Akira, 2006: 14-17). از این منظر، شفافیت حتی در تفسیر استاندارد رفتار منصفانه و برابر نیز مورد توجه برخی مراجع داوری سرمایه‌گذاری قرار گرفته است.

براین اساس، مدل نظری تحقیق حاضر بر رابطه میان شفافیت، پیش‌بینی‌پذیری حقوقی، پاسخ‌گویی دولت‌ها، کاهش فساد، حمایت از تجارت و سرمایه‌گذاری و انسجام نظام حقوق بین‌الملل اقتصادی استوار است. فرض اساسی این چارچوب آن است که هرچه میزان شفافیت در ساختارهای حقوقی و اقتصادی بین‌المللی افزایش یابد، امکان تحقق حکم‌رانی اقتصادی مؤثر، اعتماد میان بازیگران و اجرای هماهنگ تعهدات بین‌المللی نیز افزایش خواهد یافت.

۳. مفهوم و ماهیت حقوقی اصل شفافیت در حقوق بین‌الملل اقتصادی

در زمینه شفافیت تعاریف زیادی صورت گرفته است. از نقطه نظر واژه‌گان علوم سیاسی، شفافیت، بازبودن در برابر انظار عمومی است (Florini, 1999)؛ و در تعریف دیگری شفافیت متضمن وجود رویه‌های روشن، دقیق و رسمی، به سادگی قابل تمیز و وسیعاً پذیرفته شده است (اژئر، ۱۳۹۴: ۳۰)؛ به عبارت دیگر شفافیت، جریان فراگیر، جامع، به‌هنگام و قابل اعتماد اطلاعات سیاسی، اقتصادی و اجتماعی تلقی می‌شود. اساساً سه عنصر اطلاعات شفاف مشتمل بر دسترسی، مربوط بودن، کیفیت و قابلیت اعتمادسازی است. دسترسی، بدان معناست که اطلاعات، برای همه شهروندان به سهولت موجود باشد. مربوط بودن به مفهوم هرگونه اطلاعاتی است که بایستی هر مقوله و یا هر تصمیم‌گیری خاص مناسبت داشته باشد. اطلاعات باکیفیت و قابل اعتماد اطلاعاتی است که دارای دقت بالا، به‌هنگام بودن و جامعیت باشد (صالحی، ۱۳۸۷: ۲۷۷).

به‌طور کلی موضوع شفافیت در حقوق بین‌الملل را در امتداد سه محور زیر می‌توان مورد بحث قرار داد:

نخست؛ شفافیت هم‌چون یک اصل زیربنایی تعهداتی که حقوق بین‌الملل بر آیین‌ها و رژیم‌های حقوقی داخلی یک دولت، قرار داده است و تفسیر این تعهدات با مبنای قرارداد اصل شفافیت صورت می‌گیرد. دوم؛ شفافیت هم‌چون یک مفهوم اداره‌کننده روابط بین نهادها و رژیم‌های حقوق بین‌الملل

و دولت‌های عضو مطرح گردیده است. سوم: شفافیت هم‌چون یک مفهوم مبنی بر آشکاربودن نهادهای و آیین‌های حقوق بین‌الملل، به‌خصوص در مقابل جامعه مدنی بین‌المللی مطرح می‌شود. شفافیت از مهم‌ترین مؤلفه‌های حکمرانی خوب یک دولت مطلوب به حساب می‌آید. شفافیت و دسترسی به اطلاعات پاسخ‌گویی را هم‌وارتر و آسان‌تر می‌سازد؛ چرا که شهروندان نیاز به اطلاعاتی دارند که به آن‌ها نشان دهد چه زمانی، کدام حکمران و برای چه تضمینی باید مؤاخذه شوند (Hala, 2008:76). اولین میکانیزمی که شهروندان را از برنامه‌ها، نقشه‌ها و خدماتی که دولت در راستای تکوین سیاست‌های عمومی انجام می‌دهد، آگاه می‌سازد، ارائه اطلاعات به شهروندان می‌باشد و دولت باید به‌گونه‌یی این اطلاعات را به اختیار شهروندان بگذارد که شفافیت به‌وجود آید؛ و این شفافیت خواهد توانست تا زمینه پاسخ‌گویی دولت را مساعد سازد (Meijer, 2007: 26). بالاین‌حال، باید متذکر شد که شیوه دسترسی به اطلاعات اصولاً در صلاحیت دولت‌ها باقی می‌ماند؛ مگر آن‌که در معاهده مربوط به شکل دیگری توافق شده باشد. این امر بیان‌گر شفافیت به‌عنوان یک اصل زیربنایی در حقوق بین‌الملل است، که دولت‌ها را مکلف می‌سازد قواعد داخلی مؤثر بر تعهدات بین‌المللی، از جمله حقوق سرمایه‌گذاران خارجی را به‌صورت قابل دسترس منتشر نمایند؛ هم‌چنین، سازوکارهای درخواست اطلاعات در موافقت‌نامه‌های سرمایه‌گذاری، نشان‌دهنده نقش شفافیت در تنظیم روابط میان دولت‌ها و رژیم‌های حقوق بین‌الملل است؛ هرچند ایجاد تعهدات گسترده‌تر در این زمینه هنوز فراتر از سطح پذیرفته‌شده فعلی شفافیت در حقوق بین‌الملل به‌نظر می‌رسد (Zoellner, 2005: 558-585).

۳. روش

روش این پژوهش کیفی بوده و با بهره‌گیری از تحلیل محتوای حقوقی و تفسیر متون و اسناد حقوقی انجام شده است. نمونه‌گیری در این پژوهش به‌صورت هدف‌مند صورت گرفته است؛ بدین معنا که اسناد، معاهدات، موافقت‌نامه‌های بین‌المللی و منابع علمی مرتبط با اصل شفافیت در حقوق بین‌الملل اقتصادی، متناسب با اهداف و پرسش‌های پژوهش انتخاب شده‌اند. داده‌های مورد نیاز از طریق مطالعه و بررسی منابع کتاب‌خانه‌یی و اسنادی، از جمله اسناد سازمان تجارت جهانی، معاهدات سرمایه‌گذاری بین‌المللی، موافقت‌نامه‌های تجاری و آثار علمی و حقوقی مرتبط، گردآوری شده است. داده‌های گردآوری شده در مرحله تحلیل، به‌صورت کیفی و با استفاده از تحلیل محتوای حقوقی و روی‌کرد نظری و تفسیری مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته‌اند. در این فرایند، مفاهیم و مؤلفه‌های اصلی مرتبط با اصل شفافیت، از جمله انتشار و دسترسی به اطلاعات، اطلاع‌رسانی، پیش‌بینی‌پذیری، امنیت حقوقی، پاسخ‌گویی و نقش تفسیری شفافیت، شناسایی، استخراج و طبقه‌بندی شده و سپس با

تفسیر و مقایسه مقررات و دیدگاه‌های حقوقی موجود، جای‌گاه، ماهیت و تحول اصل شفافیت در حقوق بین‌الملل اقتصادی مورد تحلیل قرار گرفته است. براین اساس، تحلیل داده‌ها با هدف تبیین رابطه میان شفافیت و مفاهیمی چون پیش‌بینی‌پذیری، حمایت از سرمایه‌گذاری، حکم‌رانی اقتصادی و تفسیر تعهدات بین‌المللی انجام شده است.

۴. یافته‌ها

۴-۱. شناسایی و تحلیل جای‌گاه اصل شفافیت در حقوق بین‌الملل اقتصادی

شفافیت در شمار فراوانی از موافقت‌نامه‌های فراملی در حقوق بین‌المللی اقتصادی، مفهوم حقوقی به رسمیت شناخته شده‌ی است؛ متخصصان امر، اهمیت شفافیت را در سیستم‌گات - سازمان تجارت جهانی - با اصول بسیار مهم رفتار ملی و ملت کامله‌الوداد مقایسه کرده اند (Mock, 2000: 293-295). در سازمان ملل متحد آزادی اطلاعات نخست به‌عنوان یک حق اساسی به رسمیت شناخته شد. قطع‌نامه‌یی که جامعه عمومی در اولین جلسه‌اش در سال ۱۹۴۶ تصویب نمود آزادی اطلاعات را به‌عنوان یک حق بنیادین بشری مورد پذیرش قرار داد و آن را معیار تمام آزادی‌هایی دانست، که سازمان ملل متحد به آن‌ها اختصاص داده است (Res, 59, 1, 14 December 1946). سند دیگری که به موضوع شفافیت در سطح بین‌المللی می‌پردازد عبارت از میثاق حقوق مدنی و سیاسی است که به عنوان یک معاهده الزام‌آورد مورد پذیرش تمامی کشورها قرار گرفته است. این سند مهم هم در ماده ۱۹ خود حقوق آزادی بیان و اشاعه اطلاعات و افکار را به‌طور صریح به رسمیت شناخته است. سند مهم دیگر فرمانطقه‌یی که به‌طور کلی در مواد ۲، ۳، ۹، ۱۰ و ۱۶ در زمینه شفافیت پرداخته است، عبارت از منشور سازمان همکاری‌های اسلامی است که به شفافیت، امنیت و پیش‌بینی‌پذیری تأکید دارد (زمانی، ۱۳۹۵: ۶۵). دادگاه اروپایی حقوق بشر در چند رأی خود که به تفسیر ماده ۱۰ کنوانسیون اروپایی حقوق بشر پرداخته است. این دادگاه مکرراً حق بر اطلاعاتی را که دولت‌ها در اختیار دارند تنها در شرایطی که طبق ماده ۸ معاهده، خودداری از ارائه اطلاعات بر بهره‌مندی شهروندان از سایر حقوق معاهده نظیر حق بر احترام به زنده‌گی فامیلی و خصوصی اثر داشته باشد، به رسمیت شناخته باشد (Coliver, 2006: 568). محکمه بین‌المللی حقوق بشر در رأیی که در ۱۹ سپتمبر ۲۰۰۶ علیه دولت شیلی صادر نمود، حکم داد که ماده ۱۳ کنوانسیون آمریکایی حقوق بشر، حق همه افراد برای دسترسی به اطلاعات را مورد تأیید قرار می‌دهد. موافقت‌نامه عمومی تعرفه و تجارت (۱۹۹۴) در ماده ۱۰ خویش در زمینه شفافیت بیان می‌دارد که کشورها مکلف‌اند قوانین، مقررات، رویه‌های اداری و تصمیم‌های مؤثر بر تجارت بین‌المللی را به‌موقع منتشر و در دسترس عموم قرار دهند تا دولت‌ها و فعالان اقتصادی از مقررات حاکم آگاهی داشته باشند. موافقت‌نامه عمومی تجارت خدمات

(GATS)، در ماده ۳ خویش اعضای سازمان تجارت جهانی را مکلف نموده است که باید اقدامات و مقررات مرتبط با تجارت خدمات را به صورت شفاف منتشر کنند و اطلاعات لازم درباره قوانین و مقررات مربوط را در اختیار سایر اعضا قرار دهند؛ همچنین موافقت‌نامه ترپس (TRIPS) در ماده ۶۳ خویش در زمینه حمایت از مالکیت فکری بیان می‌نماید، که قوانین و مقررات باید شفاف، قابل دسترسی و قابل پیش‌بینی باشند تا اشخاص و دولت‌ها بتوانند حقوق و تعهدات خود را به درستی تشخیص دهند؛ بنابراین، سازمان تجارت جهانی، شفافیت را یکی از اصول بنیادین نظام تجارت چندجانبه دانسته و تحقق آن را مستلزم رعایت مجموعه‌یی از الزامات شکلی و اجرایی می‌داند. براین اساس، تضمین شفافیت در معاهدات بین‌المللی تجاری بر سه رکن اساسی استوار است: نخست، انتشار و دسترس‌پذیر بودن قوانین، مقررات و سیاست‌های مرتبط با تجارت برای عموم؛ دوم، اطلاع‌رسانی به موقع به دولت‌ها و سایر طرف‌های ذی‌نفع درباره وضع، اصلاح یا تغییر قوانین و مقررات مؤثر بر روابط تجاری؛ و سوم، اجرای قوانین و مقررات به شیوه‌یی بی‌طرفانه، معقول، منسجم و یک‌نواخت، به گونه‌یی که اصل پیش‌بینی‌پذیری و امنیت حقوقی در روابط تجاری بین‌المللی تضمین شود (مدبر، ۱۳۹۵: ۲۹۳). کنوانسیون سازمان ملل متحد برای مبارزه با فساد در ماده ۱۳ خود به اهمیت دسترسی به اطلاعات، جهت تقویت مشارکت عمومی و مبارزه با فساد اشاره کرده است، با این حال به حق بر دسترسی هیچ اشاره‌یی نداشته است (Coliver, 2006: 569). توجه به نحوه اعمال واقعی موافقت‌نامه‌های اقتصادی بین‌المللی نشان‌دهنده این امر است که اصل شفافیت، اثر قابل توجهی بر تفسیر تعهدات دولت‌ها دارد (فلسفی، ۱۳۹۳: ۲۰۱-۲۰۶). در این نوشتار نیز وضعیت جاری شفافیت، به عنوان یک اصل زیربنایی تعهدات ماهوی و شکلی که حقوق بین‌الملل اقتصادی، بر عهده دولت‌ها می‌گذارد، مورد بررسی قرار گرفته است.

درک به‌تر این جنبه از شفافیت می‌تواند به تقویت روند هم‌گرایی و انسجام در حقوق بین‌الملل اقتصادی کمک کرده و از پراکنده‌گی قواعد و ارائه تفسیرهای متعارض از هنجارهای مشابه جلوگیری نماید. افزون بر این، شفافیت به دلیل آثار و کارکردهای اقتصادی آن و همچنین ارتباط آن با مفاهیمی چون دموکراسی، مشروعیت و پاسخ‌گویی، برای عمل کرد مؤثر نظم اقتصادی بین‌المللی و تحقق ارزش‌های حاکم بر گفت‌مان حقوقی معاصر، از اهمیت اساسی برخوردار است (لوفلد، ۱۳۹۰: ۳۲۰).

در نهایت باید گفت که بسیاری از حقوق‌دانان هنوز با پذیرش شفافیت به عنوان یک اصل مستقل حقوقی که بتواند مبنای قواعد مختلف در معاهدات یا در حوزه حقوق بین‌الملل اقتصادی قرار گیرد، موافق نیستند یا در مورد آن تردید دارند (Zoellner, 2005: 552-558). البته باید توجه داشت که

شفافیت، یک تعهد شکلی است. در خصوص شفافیت هم باید، اصل رفتار مَلّی و عدم تبعیض را، رعایت کرد، یعنی اطلاعات بدون تبعیض در اختیار همه طرف‌های ذی‌نفع _ نه عموم _ قرار گیرد.

۴-۲. نقش اصل شفافیت در کاهش آسیب‌های پنهان اقتصاد جهانی

شفافیت مستمر، عملیات بازارهای مالی را، تسهیل می‌کند و باعث کاهش وقوع بحران‌های مالی می‌شود. افزایش شفافیت، رمز موفقیت آتی یک پارچه‌گی اقتصادی، خواهد بود. علاوه بر این یک پارچه‌گی اقتصادی تا زمانی که فرایندی مرموز و غیرپاسخ‌گو باشد، در میان مردم مشروعیت چندانی نخواهد داشت (دهقان، ۱۳۹۴: ۳۶۶).

فعالیت‌های غیرقانونی هم‌چون پول‌شویی یا فساد دولتی، می‌توانند ثبات و کارایی ساختار مالی جهانی را، تهدید کنند. بسیاری از راه‌حلهایی که برای پول‌شویی پیش‌نهاد شده، از رویکرد مبتنی بر شفافیت، پی‌روی می‌کنند. سران هفت کشور صنعتی در اجلاسی که در ۱۹۸۹ در پاریس برگزار گردید، برای بررسی اقدام‌هایی برای مبارزه با پول‌شویی، گروه ضربت اقدام مالی را تأسیس کردند که مقر آن در سازمان توسعه و همکاری اقتصادی بود. از چهل پیش‌نهادی که این گروه در سال ۱۹۹۰ ارائه داد و در سال ۱۹۹۶ اصلاح گردید بیش از شش پیش‌نهاد مستقیماً با یکی از شکل‌های شفافیت ارتباط داشتند. این پیش‌نهادهای الزام «مشتریان خود را بشناسید»، برای بانک‌ها و دیگر مؤسسات مالی تبدیل شدند به موجب این پیش‌نهادهای مؤسسات مالی باید مشتریان خود را به دقت شناسایی کنند؛ تعیین کنند که کدام فعالیت‌ها، برای این مشتریان عادی است؟ به معاملات بزرگ و یا غیرعادی یا الگوهای چنین معاملاتی توجه ویژه داشته باشند و هر موردی را که ممکن است در آن پولی از طریق فعالیت‌های تبه‌کارانه به دست آمده باشد، به مقامات اطلاع دهند (میدری و خیرخواهان، ۱۳۸۳: ۵۳۸). اصول بنیادین نظارت مؤثر بانکی که در سپتامبر ۱۹۹۷ توسط کمیته بازل منتشر شد، بر این تأکید دارد که بانک‌ها باید سیاست‌ها، رویه‌ها و سازوکارهای مناسبی، ازجمله مقررات مربوط به شناسایی مشتریان، را به اجرا بگذارند تا ضمن ارتقای استانداردهای اخلاقی و حرفه‌یی در نظام مالی، از تبدیل شدن بانک‌ها _ به‌صورت آگاهانه یا ناآگاهانه _ به ابزار برای فعالیت‌های مجرمانه جلوگیری شود؛ هم‌چنین، بخش عمده‌یی از کشورهای عضو گروه ویژه اقدام مالی (FATF) با هدف تقویت شفافیت و مقابله با جرایم مالی، مقرراتی را به تصویب رسانده‌اند که مؤسسات مالی را ملزم می‌سازد معاملات مشکوک را شناسایی و به مراجع ذی‌صلاح گزارش کنند. (میدری و خیرخواهان، ۱۳۸۳: ۵۳۹).

۴-۳. جای‌گاه و کارکرد اصل شفافیت در نظام تجارت بین‌الملل

شفافیت مؤثرترین ابزار مبارزه با فساد اداری و عاملی برای استقرار دولتی کارا و ایجاد جامعه‌ی پایدار است. به بیانی دیگر، گشایش امور غیرامنیتی و نظامی برای افراد، به‌گونه‌ی که سیاست‌ها، فرهنگ‌ها، تصمیم‌ها و قابل عرضه به رسانه‌ها و افکار عمومی باشند تا مردم بتوانند در مورد آن‌ها به تضاد بنشینند (Amarllis, 2000: 1-5). کارکرد شفافیت از آن‌جا ناشی می‌شود که در صورت عدم وجود آن در حوزه تجارت بین‌الملل هزینه معاملات را بالا می‌برد و خود نوعی مانع در مقابل کالاهای خارجی ایجاد می‌کند و می‌تواند شبیه نوعی تعرفه، عمل کند. البته می‌توان آن را یک مانع غیرتعرفه‌ی نیز محسوب کرد. از این‌رو، می‌توان انتظار داشت مقررات بسیاری در حقوق تجارت به جنبه‌های شفافیت بپردازند.

۴-۳-۱. اصل شفافیت در موافقت‌نامه عمومی تعرفه و تجارت

در موافقت‌نامه عمومی تعرفه و تجارت گات، قواعدی وجود دارد که می‌توان گفت متضمن جنبه‌هایی از اصل شفافیت هستند. مهم‌ترین آن‌ها ماده ۱۰ است که با عنوان انتشار و اجرای مقررات تجاری می‌گوید: «۱. قوانین مقررات آرای قضایی و تصمیم‌های اداری قابل اجرا در سطح عام که توسط هر طرف متعاهدی به اجرا در می‌آیند و به طبقه‌بندی یا ارزش‌گذاری محصولات برای مقاصد گمرکی یا به نرخ‌های حقوق و عوارض مالیات‌ها یا دیگر هزینه‌ها، یا به الزام‌ها، محدودیت‌ها یا ممنوعیت‌ها در مورد واردات یا صادرات یا انتقال وجوه آن‌ها مربوط می‌شوند، یا بر فروش، توزیع، حمل‌ونقل، بیمه، انبار کردن، بازرسی، به نمایش گذاشتن، فرآوری، مخلوط کردن و موارد استفاده دیگر تأثیر می‌گذارند، باید فوراً به‌گونه‌ی منتشر شوند که حکومت‌ها و بازرگانان بتوانند از آن‌ها آگاهی یابند. موافقت‌نامه‌های مؤثر بر خط‌مشی تجاری بین‌المللی که میان حکومت یا کارگزاری حکومتی هر یک از طرف‌های متعاهد و حکومت یا کارگزاری حکومتی هر طرف متعاهد دیگری مجری هستند، نیز باید منتشر شوند. مقررات این بند هیچ طرف متعاهدی را ملزم نمی‌سازد که اطلاعات محرمانه‌ی را که افشای آن‌ها مانع اجرای قانون خواهد شد یا به‌گونه دیگر مغایر با منافع عمومی خواهد بود یا به منافع مشروع تجاری بنگاه‌های خاص اعم از عمومی یا خصوصی لطمه وارد خواهد آورد، افشا کند» (Zoellner, 2005: 559). در بند ۲ ماده ۱۰ نیز بر الزام به انتشار اقداماتی که بر تجارت بین‌المللی، تأثیر می‌گذارند و معاهداتی که بر خط‌مشی تجاری تأثیر دارند، تصریح شده است. بند ۲ روشن ساخته که الزام‌های جدید یا سایر الزام‌های سنگین‌تر نباید قبل از انتشار رسمی به اجرا در آیند. در نهایت پاراگراف الف بند ۳ ماده ۱۰ تصریح دارد که تمامی اقدام‌های مذکور می‌بایستی به‌گونه یک‌سان بی‌طرفانه و معقول اجرا گردند.

الزام به انتشار اقدام‌های مورد بحث بیان روشنی از اصل شفافیت است. هدف آن نیز نه تنها فراهم‌آوردن امکان کنترل چه‌گونه‌گی پی‌روی از موافقت‌نامه است، بل که هم‌چنین بازیگران اقتصادی را به ارزیابی آثاری که این گونه قوانین بر روی انتظارات اقتصادی‌شان دارند، قادر می‌سازد. علاوه بر این درحالی که تعهد به اجرای بی‌طرفانه قوانین می‌تواند یک قاعده مستقل و مجزا از شفافیت محسوب شود، الزام به اجرای یک‌نواخت و یک‌سان دارای یک جزء قابل ملاحظه پیش‌بینی‌پذیری است و می‌تواند به‌عنوان بیان دیگری از اصل شفافیت تلقی شود. علاوه بر شروط شکلی شفافیت برخی از مقررات ماهوی گات نیز انعکاسی از اصل شفافیت هستند. شروط شکلی مستقیماً به مسأله شفافیت، ولی مقررات ماهوی به امور دیگر، مثلاً تعرفه‌های غیرگمرکی پرداخته‌اند؛ ولی هدف آن‌ها افزایش شفافیت است.

۴-۳-۲. اصل شفافیت در سایر اسناد سازمان تجارت جهانی

در زمینه الزامات شکلی شفافیت، بسیاری از موافقت‌نامه‌های جدید سازمان تجارت جهانی تنها به تکرار مقررات مربوط به انتشار قوانین و مقررات که در موافقت‌نامه عمومی تعرفه و تجارت (گات) پیش‌بینی شده است، اکتفا نکرده‌اند، بل که دامنه این الزامات را نیز گسترش داده‌اند. از جمله مهم‌ترین این اسناد می‌توان به موافقت‌نامه عمومی تجارت خدمات، موافقت‌نامه اعمال اقدامات بهداشتی و بهداشت گیاهی و موافقت‌نامه موانع فنی فراراه تجارت اشاره کرد، که هر یک مقررات جامع‌تری را در زمینه شفافیت مقرر کرده‌اند (طارم سری و هم‌کاران، ۱۳۸۵: ۶۹۸).

در میان اسناد حقوقی سازمان تجارت جهانی موافقت‌نامه عمومی تجارت خدمات، اولین موافقت‌نامه‌یی بود که بر روی مسأله شفافیت پرتو افکند و آن را به‌عنوان یکی از اصول اصلی خودش اعلام نمود. ماده ۳ موافقت‌نامه عمومی تجارت خدمات به شفافیت اختصاص یافته و ماده ۴ آن نیز به افزایش مشارکت کشورهای در حال توسعه پرداخته است. موافقت‌نامه اعمال اقدامات بهداشتی و بهداشت گیاهی ضمیمه (ب) خودش را، کاملاً به مسأله شفافیت مقررات بهداشتی و بهداشت گیاهی اختصاص داده است. در این ضمیمه، نسبتاً به تفصیل به مسأله انتشار مقررات ایجاد واحدهای پاسخ‌گویی به سؤالات و ارائه اسناد و رویه‌های اطلاع‌رسانی پرداخته شده است.

ماده ۷ این موافقت‌نامه نیز مقرر داشته است: اعضا طبق مقررات ضمیمه (ب)، تغییرات بهداشتی یا بهداشت گیاهی خود را اطلاع داده و در مورد اقدامات بهداشتی یا بهداشت گیاهی خود اطلاعاتی ارائه خواهند کرد. ماده ۱۰ موافقت‌نامه موانع فنی فراراه تجارت نیز به تفصیل، به مسأله ارائه اطلاعات درباره مقررات فنی، استانداردها و رویه‌های ارزیابی مطابقت پرداخته است. بند ۱ آن مقرر داشته است هر عضو تضمین خواهد کرد پای‌گاه پاسخ‌گویی وجود داشته باشد، که بتواند به تمام

پرسش‌های معقول اعضای دیگر و طرف‌های ذی‌نفع در قلمرو اعضای دیگر پاسخ گفته و همین‌طور نسبت به ارائه اسناد مربوط در خصوص موارد زیر اقدام نماید.

موافقت‌نامه‌های خرید تدارکات دولتی ضد قیمت شکنی یارانه‌ها و اقدام‌های جبرانی، اقدام‌های سرمایه‌گذاری مرتبط با تجارت موافقت‌نامه عمومی تجارت خدمات، جنبه‌های تجاری حقوق مالکیت فکری و حفاظت‌ها دارای مقررات مشابهی می‌باشند (طارم سری و هم‌کاران، ۱۳۸۵: ۴۳۷).

۴-۴. شناسایی نقش تفسیری اصل شفافیت در حقوق بین‌الملل اقتصادی

متون حقوقی که به اجمال به آن‌ها اشاره شد، مبین این واقعیت می‌باشند که مقررات بی‌شماری از بخش‌های مختلف حقوق بین‌الملل اقتصادی، تجارت، سرمایه‌گذاری و مالی به صراحت و یا به‌طور غیرمستقیم، اصل شفافیت را بیان نموده‌اند (Mock, 2000: 295). این امر هم در مورد اسناد دوجانبه و هم در مورد اسناد چندجانبه صحت دارد؛ درحالی که بسیاری از این مقررات متضمن تعهداتی شکلی برای انتشار اطلاعات دارای اهمیت اساسی برای بازیگران بازار و سرمایه‌گذاران است. تعداد فزاینده‌یی از تعهدات ماهوی وجود دارند که مستلزم تفسیر با توجه به اصل شفافیت هستند یا مستقیماً بازتابی از کارکردهای اقتصادی شفافیت می‌باشند. انتشار صرف قوانین مربوط به‌طور فزاینده‌یی ناکافی به‌نظر می‌آید در عوض موافقت‌نامه‌های بین‌المللی، فرصت ارائه توضیحات و تحویل فعالانه اطلاعات مربوط را فراهم می‌کنند. شفافیت منفعل، توسط شفافیت فعال تکمیل می‌شود. زود هنگام نخواهد بود که بگوییم شفافیت یک اصل تفسیری حقوق بین‌الملل اقتصادی است (Zoellner, 2005: 582). این نتیجه‌گیری با در نظر گرفتن منطق زیربنایی حقوق تجارت و سرمایه‌گذاری بین‌المللی که تقویت و پیش‌بینی‌پذیری سرمایه‌گذاری و تجارت است پذیرفتنی‌تر می‌شود. با اعمال پیش‌شرط‌های شفافیت بر مقررات ماهوی این حوزه هر دوی این هدف‌ها تقویت می‌شوند.

۵-۴. تحول جای‌گاه اصل شفافیت در نظام حقوق بین‌الملل سرمایه‌گذاری

تنها در سال‌های اخیر معاهدات دوجانبه سرمایه‌گذاری نیز به مسأله شفافیت پرداخته‌اند. معاهدات سرمایه‌گذاری که کشورهای اروپایی در دهه‌های ۵۰ و ۶۰ میلادی، منعقد می‌کردند، بیش‌تر هدف شان تضمین حقوق سرمایه‌گذاران جهت جبران خسارت فوری، مؤثر و مناسب در مواقع سلب مالکیت بود و هیچ یک از مواد آن‌ها مربوط به شفافیت نبود، تنها معاهدات سرمایه‌گذاری که توسط آمریکا از دهه ۱۹۸۰ به این‌سو منعقد شدند، مقررات مربوط به شفافیت را در خود جای دادند. با انعقاد یک معاهده دوجانبه سرمایه‌گذاری دولت آمریکا نه تنها می‌خواست از سرمایه‌گذاری‌های صورت‌گرفته

توسط شرکت‌های آمریکایی حمایت کند، بل که هم‌چنین می‌خواست محیط سرمایه‌گذاری در کشور میزبان را نیز بهبود بخشد. دولت آمریکا به منظور حصول هدف دوم قواعد شفافیت را مطرح ساخت؛ رویه‌یی که منجر به گنجانیده شدن اصل شفافیت در موافقت‌نامه عمومی تجارت خدمات شد (Akira, 2006: 14). شفافیت تأثیر مهمی بر روی تصمیم‌های تجاری سرمایه‌گذاران بالقوه دارد. باتوجه به همین امر معاهدات سرمایه‌گذاری دو جانبه بی‌شماری نظیر موافقت‌نامه تجارت آزاد آمریکای شمالی (نفتا) و معاهده منشور انرژی به اصل شفافیت اهمیت داده‌اند.

۴-۵. استانداردهای افشاگری بازارهای سرمایه

صندوق بین‌المللی پول در مارچ ۱۹۹۶ استاندارد ویژه انتشار آمارهای خاص را برای کشورهایی که به بازارهای سرمایه بین‌المللی دسترسی دارند، یا در صدد دسترسی هستند مشخص ساخت. بر این اساس استاندارد ویژه مشخص می‌سازد که باید هرچند مدت چه عمل کرد اقتصادی و آمارهای سیاستی با چه گسترده‌گی و چه فرایندهایی در دسترس عموم قرار گیرند؟

صندوق بین‌المللی پول از سپتمبر ۱۹۹۶ به این سو یک بولتن استاندارد انتشار الکترونیکی، ایجاد کرده‌است، که برای هر شخص مایل به دسترسی به اطلاعات در بیش از ۴۰ کشور تهیه شده است و در اکثر موارد دارای ارتباط با داده‌های موجود در سایت‌های ملی داده‌های اینترنتی است. در اوایل ۱۹۹۸، کمیته موقت، قانون عمل کردهای خوب برای شفافیت بودجه‌یی را پذیرفت. سایر تلاش‌های بین‌المللی که تاکنون برای ایجاد استانداردهای افشاگری جهانی برای دولت‌ها، انجام شده‌اند، عبارتند از استانداردهای حسابداری برای بخش عمومی، که فدراسیون بین‌المللی حسابداران تهیه نموده و استانداردهای بین‌المللی برای حسابرسی دولتی که سازمان بین‌المللی مؤسسات عالی حسابرسی، تعیین کرده است. صندوق بین‌المللی پول نیز دستورالعملی برای شفافیت مالی صادر نموده، که از تمامی دولت‌ها و نهادهای بین‌المللی می‌خواهد اصول آن را که به شرح زیر می‌باشد، رعایت نمایند:

۱. مشخص بودن قوانین و مسؤولیت‌ها؛

۲. دسترسی عموم به اطلاعات؛

۳. تهیه بودجه باز ۱۸ اجرا و گزارش؛

۴. تضمین انسجام و صحت اطلاعات و مطابقت با استانداردها (میدری و خیرخواهان، ۱۳۸۳:

۵۳۵-۵۳۶).

۴-۶. اصل شفافیت در موافقت‌نامه تجارت آزاد امریکای شمالی

مقدمه نفتا، بر منطق شفافیت تأکید نموده و آن را برای تأمین پیش‌بینی‌پذیری لازم دانسته است. در آن مقدمه طرف‌های عضو تصمیم خودشان را بر ایجاد قواعد روشن و متقابلاً سودمند برای اداره تجارت شان و تأمین یک چارچوب تجاری قابل پیش‌بینی برای سرمایه‌گذاری و برنامه‌ریزی تجاری اعلام داشتند. در متن موافقت‌نامه اصل شفافیت به تفصیل گنجانده شده است. هر چند محتوای خاص قوانینی که دولت‌های عضو در داخل کشورشان، وضع می‌کنند، بیش‌تر به صلاح‌دید خودشان واگذار شده است، اما باید شکل‌گیری و اجرای این قوانین و مقررات شفاف باشد. بند یک ماده ۱۰۲ موافقت‌نامه به صراحت از شفافیت به‌عنوان یکی از اصول و قواعد موافقت‌نامه یاد کرده است.

اصل شفافیت در سطح اصولی هم‌چون اصل رفتار ملی و اصل ملت کامله‌الوداد قرار گرفته است. این اصول و قواعد ابزار تفسیر نفتا نیز هستند، درحالی که این کارکرد تفسیری شفافیت، تمام نفتا را در بر می‌گیرد اغلب تعهداتی که به صراحت به شفافیت مربوط می‌شوند، در فصل ۱۸ جای گرفته‌اند. به‌خصوص ماده ۱۸۰۲ که متضمن تعهد به انتشار فوری قوانین مقررات آیین‌ها و احکام اداری با ماهیت عام است. برجسته‌ترین الزام به اطلاع‌رسانی در ماده ۱۸۰۳ آمده است. این ماده با عنوان اطلاع‌رسانی و تهیه اطلاعات مقرر داشته است:

۱. هر عضو معاهده باید تا حداکثر میزان ممکن در مورد هر اقدام پیش‌نهادی یا واقعی که عضو معاهده فکر می‌کند ممکن است اساساً بر اجرای این معاهده تأثیر بگذارد و یا به‌گونه‌یی دیگر منافع طرف دیگر را به موجب این معاهده متأثر سازد، به طرف دیگری که دارای نفعی در این زمینه می‌باشد، اطلاع دهد؛

۲. هر عضو می‌بایستی به دنبال درخواست یک عضو دیگر در مورد اقدام پیش‌نهادی یا واقعی، اطلاعات لازم را با فوریت ارائه کند و به سؤالات مربوط به آن پاسخ بگوید صرف نظر از این‌که قبلاً به آن عضو اطلاع داده شده باشد یا خیر، با توجه به آن‌که هدف اصلی نفتا، تسهیل و پیش‌بینی‌پذیری تجارت و سرمایه‌گذاری است. چارچوب چندجانبه‌یی را به‌وجود آورده است که تفسیر غایی تعهدات ماهوی آن قاعدتاً می‌بایستی با توجه به اصل شفافیت صورت گیرد، و اثر مثبت آن بر روی پیش‌بینی‌پذیری و تصمیم‌های سرمایه‌گذاری و تجاری لحاظ شود (Nafta, 1992).

۴-۷. اصل شفافیت در منشور انرژی

معاهده منشور انرژی، متضمن بیان گسترده‌یی از این اصل است. از جمله ماده ۲۰ آن با عنوان شفافیت در اولین بند خود قوانین مقررات و سایر اقدام‌های قابل اجرا در سطح عام را تابع ترتیبات شفافیت گات نموده است. سپس بند دوم تصریح نموده که این مقررات فوراً منتشر شوند تا طرف‌های

معاهده و سرمایه‌گذاران بتوانند از آن‌ها آگاه شوند. در نهایت بند سوم، این تعهد را مقرر کرده که مراکز استعلامی ایجاد شوند که درخواست برای اطلاعات در مورد احکام اداری تصمیم‌های قضایی مقررات و قوانین مربوط به آن‌جا ارسال شود. بند یک ماده ۱۰ نیز بر فراهم‌نمودن شرایط شفاف مناسب، عادلانه و با ثبات برای سرمایه‌گذاران، تأکید نموده است این‌ها بیان‌گر پذیرش وسیع ارزش‌های شفافیت در خصوص تسهیل معاملات اقتصادی است (Energy Charter Treaty, 1994: artical20).

۴-۸. شناسایی نقش تفسیری اصل شفافیت در حقوق بین‌الملل سرمایه‌گذاری

به‌منظور حمایت از سرمایه‌گذاران در مقابل اقدامات تبعیض‌آمیز دولت‌ها، رویه مشترکی از دهه ۱۹۸۰ شکل گرفته که از کشورهای میزبان می‌خواهد رفتار منصفانه و برابر با سرمایه‌گذاران را تضمین نمایند. در دهه ۱۹۹۰ شاهد افزایش قابل توجه استفاده از داورهای بین‌المللی به‌عنوان وسیله‌ای برای حل اختلافات بین سرمایه‌گذاران و کشورهای میزبان براساس معاهدات دوجانبه سرمایه‌گذاری بوده‌ایم. از آن پس دادگاه دآوری در شماری از قضایا، شفافیت را نیز در تفسیر رفتار منصفانه و برابر دخالت داده است. البته بحث مشروعیت این‌گونه تصمیم‌ها، مناقشه‌برانگیز شده است. این امر به مجادله دیگری راجع به دامنه تفسیری رفتار برابر و منصفانه که آیا شامل شفافیت هم می‌شود یا خیر؟ ارتباط پیدامی‌کند.

سؤال این است که آیا این ادعا که همه کشورهای ازجمله کشورهای در حال توسعه، متعهد به شفافیت می‌باشند که هدفش تضمین دسترسی عمومی به قوانین مربوطه است، قابل توجیه است؟ پاسخ برخی دیوان‌های دآوری سرمایه‌گذاری این است که رفتار برابر و منصفانه به‌عنوان استاندارد حداقلی حقوق بین‌الملل عرفی شامل اصل شفافیت نیز می‌شود. براین‌اساس این امر ممکن تلقی شده که قید رفتار برابر و منصفانه به‌عنوان استاندارد حداقلی حقوق بین‌الملل می‌تواند به‌گونه‌یی خوانده شود که شامل شفافیت هم بشود (Akira, 2006:17). جای‌گرفتن شفافیت در قلمرو تفسیری قید رفتار برابر و منصفانه دو اثر خواهد داشت. اثر نخست آن به این امکان اشاره دارد که شفافیت به معنای دسترسی عمومی به قوانین مربوط ممکن بر مبنای قید رفتار برابر و منصفانه تضمین شود، حتی وقتی که یک معاهده دوجانبه سرمایه‌گذاری فاقد قید صریحی درباره شفافیت باشد، اثر دوم آن است که کشور میزبان برای خسارت‌هایی که سرمایه‌گذاران متحمل شده‌اند، اگر این‌گونه خسارت‌ها قابل انتساب به قصور آن کشور در تأمین دسترسی عمومی به قوانین مربوط باشد، مسؤول شناخته شود؛ بنابراین باتوجه به این امکان که تعهد به رفتار برابر و منصفانه را شامل شفافیت هم بدانیم، ضروری است تا بر قید رفتار برابر و منصفانه در انعقاد معاهدات دوجانبه سرمایه‌گذاری تأکید شود (مدبر،

۱۳۹۵: ۲۹۷). اصول و قواعد محیط‌زیستی اغلب به دو دسته مکمل تقسیم شده‌اند: هنجارهای شکلی و هنجارهای ماهوی. هنجارهای ماهوی می‌توانند این گونه تعریف شوند: هنجارهایی که ایجادکننده حقوق و تکالیف مربوط به محیط زیست می‌باشند. در مقابل هنجارهای شکلی را می‌توان روش یا فرایند تحقق یا اجرای هنجارهای ماهوی، توصیف نمود. شفافیت، مسائل هم‌کاری و مبادله اطلاعات در دسته هنجارهای شکلی قرار می‌گیرند (Chamoux, 2005: 65). قابل یادآوری است که حق دسترسی به اطلاعات، یکی از ستون‌هایی است که در زمینه حق بر محیط‌زیست سالم هم مورد پذیرش قرار گرفته است (E. Brown Weiss, 1998: 315).

۵. مناقشه

باوجود آن که اصل شفافیت در بسیاری از اسناد و معاهدات حقوق بین‌الملل اقتصادی مورد تصریح قرار گرفته است، درباره ماهیت حقوقی و قلمرو اجرایی آن اتفاق نظر وجود ندارد. گروهی از نویسندگان بر این باورند که شفافیت از مرحله یک تعهد صرفاً شکلی فراتر رفته و به یکی از اصول بنیادین حقوق بین‌الملل اقتصادی تبدیل شده است. از دیدگاه آنان، تکرار الزامات مربوط به انتشار قوانین، اطلاع‌رسانی، دسترسی به اطلاعات، ایجاد مراکز پاسخ‌گویی و الزام به رفتار قابل پیش‌بینی در اسناد سازمان تجارت جهانی، معاهدات سرمایه‌گذاری و اسناد مالی بین‌المللی، بیان‌گر آن است که شفافیت امروزه نقش مهمی در تفسیر تعهدات دولت‌ها و تضمین امنیت حقوقی بازیگران اقتصادی ایفا می‌کند. به اعتقاد این گروه، تحقق تجارت آزاد، حمایت از سرمایه‌گذاری خارجی، کاهش هزینه‌های مبادله، مقابله با فساد و تقویت اعتماد مشروع بدون پذیرش شفافیت به‌عنوان یک اصل تفسیری امکان‌پذیر نخواهد بود.

در مقابل، برخی حقوق‌دانان شناسایی شفافیت به‌عنوان یک اصل مستقل حقوقی را با تردید مواجه می‌دانند. از نظر آنان، مقررات مربوط به شفافیت در اسناد مختلف دارای دامنه و محتوای متفاوت است و هنوز از انسجام لازم برای تبدیل شدن به یک اصل عام برخوردار نیست. افزون بر این، وجود استثناهایی هم‌چون حمایت از اسرار تجاری، حفظ امنیت ملی، نظم عمومی و محرمانه‌گی اطلاعات نشان می‌دهد که تعهد به شفافیت مطلق نبوده و همواره در تعادل با سایر منافع عمومی و خصوصی اعمال می‌شود. از این منظر، شفافیت بیش از آن که یک اصل مستقل باشد، ابزاری برای اجرای مؤثر اصولی هم‌چون رفتار منصفانه و برابر، منع تبعیض و حسن نیت در اجرای تعهدات بین‌المللی است.

با وجود این اختلاف دیدگاه، بررسی رویه معاهدات، سازمان‌های بین‌المللی و آرای مراجع داوری سرمایه‌گذاری نشان می‌دهد که جای‌گاه شفافیت به تدریج از یک تعهد شکلی صرف به یک معیار

تفسیری ارتقا یافته است. امروزه صرف انتشار قوانین و مقررات برای تحقق شفافیت کافی تلقی نمی‌شود، بل که دولت‌ها مکلف‌اند اطلاعات مؤثر را به‌صورت قابل دسترس، روشن، به‌موقع و قابل اعتماد در اختیار ذی‌نفعان قرار دهند تا آنان بتوانند تصمیم‌های اقتصادی خود را بر پایهٔ اطمینان حقوقی اتخاذ کنند. از این رو، هرچند هنوز اجماع کاملی دربارهٔ استقلال هنجاری اصل شفافیت وجود ندارد، اما روند تحول حقوق بین‌الملل اقتصادی حاکی از آن است که این اصل به یکی از مهم‌ترین معیارهای تفسیر و اجرای تعهدات اقتصادی دولت‌ها تبدیل شده و نقش آن در تأمین مشروعیت، کارآمدی و انسجام نظام اقتصادی بین‌المللی روزبه‌روز پررنگ‌تر می‌شود.

بر این اساس، تفاوت و مناقشه میان این دیدگاه‌ها در نحوهٔ شناخت جای‌گاه شفافیت در حقوق بین‌الملل اقتصادی آشکار می‌شود؛ به‌گونه‌ای که یک دیدگاه بر کارکردی بودن شفافیت (Florini)، دیدگاه دیگر بر ماهیت حقوقی آن (Mock) و دیدگاه بعدی بر نقش تفسیری آن (Zoellner) تأکید می‌ورزد. یافته این تحقیق نشان می‌دهد که ارائه یک تحلیل تلفیقی از شفافیت بر اساس سه رویکرد کارکردی (Florini)، حقوقی (Mock) و تفسیری (Zoellner) الزامی است؛ به‌گونه‌ای که شفافیت به‌عنوان یک اصل چندبعدی در حقوق بین‌الملل اقتصادی بررسی می‌شود. همچنین افزون‌بر کارکرد اطلاع‌رسانی، در کاهش هزینه‌های مبادله، پیش‌گیری از فساد، تقویت اعتماد مشروع، حمایت از سرمایه‌گذاری، تضمین رفتار منصفانه و برابر و ایجاد انسجام در تفسیر قواعد حقوق بین‌الملل اقتصادی نقش اساسی دارد. با این وجود، اجرای مؤثر این اصل، هم‌چنان با چالش‌هایی نظیر محرمانه‌گی تجاری، ملاحظات امنیت ملی، تفاوت ظرفیت‌های نهادی دولت‌ها و نبود ضمانت اجراهای هماهنگ مواجه است.

۶. نتیجه‌گیری

بررسی جای‌گاه اصل شفافیت در حقوق بین‌الملل اقتصادی نشان می‌دهد که این اصل در روند تحول نظام اقتصادی بین‌المللی، از یک الزام محدود شکلی برای انتشار قوانین و مقررات، به یک مفهوم حقوقی گسترده و چندبعدی تبدیل شده است. در گذشته، شفافیت عمدتاً به‌عنوان یک تعهد اداری برای اطلاع‌رسانی و دسترسی به مقررات شناخته می‌شد؛ اما توسعهٔ روابط اقتصادی فراملی، افزایش نقش سازمان‌های بین‌المللی اقتصادی و پیچیده‌تر شدن تعاملات تجاری و سرمایه‌گذاری، موجب گردیده است که شفافیت به‌عنوان یکی از الزامات اساسی امنیت حقوقی، پیش‌بینی‌پذیری و مشروعیت نظام حقوق بین‌الملل اقتصادی مورد توجه قرار گیرد.

یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که اصل شفافیت در اسناد مختلف حقوق بین‌الملل اقتصادی، به‌ویژه در نظام سازمان تجارت جهانی، معاهدات سرمایه‌گذاری، اسناد مالی بین‌المللی و کنوانسیون‌های مرتبط با مبارزه با فساد، جای‌گاه قابل توجهی یافته است. در حوزهٔ تجارت بین‌المللی،

الزام به انتشار قوانین و مقررات، اطلاع‌رسانی درباره تغییرات قانونی و اجرای بی‌طرفانه و معقول مقررات، زمینه دسترسی برابر فعالان اقتصادی به اطلاعات و کاهش موانع غیرتعرفه‌یی را فراهم می‌سازد. همچنین در حوزه سرمایه‌گذاری بین‌المللی، شفافیت به‌عنوان عاملی مؤثر در ایجاد محیط حقوقی باثبات، حمایت از انتظارات مشروع سرمایه‌گذاران و تفسیر تعهدات دولت‌های میزبان مورد توجه قرار گرفته است.

باوجود این تحول، شناسایی شفافیت به‌عنوان یک اصل مستقل و عام حقوقی همچنان با چالش‌هایی مواجه است. پراکنده‌گی مقررات مربوط به شفافیت در اسناد مختلف، تفاوت سطح تعهدات دولت‌ها، وجود استثنائاتی مانند حمایت از اطلاعات محرمانه، اسرار تجاری و ملاحظات امنیتی، مانع از شکل‌گیری اجماع کامل درباره استقلال هنجاری این اصل شده است. از این رو، در وضعیت کنونی، می‌توان گفت که شفافیت در حقوق بین‌الملل اقتصادی در مرحله‌یی میان تعهد قراردادی و اصل حقوقی در حال تحول قرار دارد.

بررسی نقش شفافیت در مقابله با فساد و اصلاح حکمرانی اقتصادی نیز نشان می‌دهد که این اصل تنها دارای آثار حقوقی نیست، بل که پیامدهای اقتصادی و نهادی مهمی دارد. دسترسی به اطلاعات، نظارت مؤثر بر عمل کرد دولت‌ها، کاهش فرصت‌های فساد و افزایش اعتماد سرمایه‌گذاران از جمله کارکردهایی است که شفافیت را به یکی از مؤلفه‌های اساسی حکمرانی اقتصادی جهانی تبدیل کرده است. به همین دلیل، اسناد بین‌المللی همچون کنوانسیون سازمان ملل متحد علیه فساد و استانداردهای صندوق بین‌المللی پول، بر ضرورت توسعه سازوکارهای شفافیت در عرصه‌های مالی و اقتصادی تأکید کرده‌اند.

در نهایت، می‌توان نتیجه گرفت که اصل شفافیت در حقوق بین‌الملل اقتصادی، اگرچه هنوز در برخی ابعاد از استقلال کامل حقوقی برخوردار نشده است، اما در عمل به یکی از اصول بنیادین تنظیم روابط اقتصادی بین‌المللی تبدیل شده است. این اصل با پیوند دادن مفاهیمی مانند دسترسی به اطلاعات، پاسخ‌گویی، پیش‌بینی‌پذیری و عدالت رویه‌یی، نقش مهمی در تقویت انسجام حقوق بین‌الملل اقتصادی و افزایش مشروعیت نظم اقتصادی جهانی ایفا می‌کند. بنابراین، تقویت جای‌گاه حقوقی شفافیت و توسعه سازوکارهای اجرایی آن می‌تواند زمینه‌ساز نظام اقتصادی بین‌المللی شفاف‌تر، عادلانه‌تر و کارآمدتر باشد.

تضاد منافع

نویسندگان ضمن تعهد اعلام می‌دارند که هیچ‌گونه تعارض منافی نسبت به نشر این مقاله در میان نیست.

ORCID

Ali Asghar Modaber

<https://orcid.org/0009-0006-1334-7902>

Mohammad Tariq Wamiq

<https://orcid.org/0000-0001-9161-9623>

منابع

۱. اژئر، زهرا. (۱۳۹۴). نقش رسانه‌های آزاد در ایجاد دولت پاسخ‌گو (پایان‌نامه دوره کارشناسی ارشد). دانش‌کده حقوق، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران.
۲. دهقان، محمدصادق. (۱۳۹۴). دولت صالح یا صلاحیت دولت در افغانستان (رساله دکتری حقوق بین‌الملل). دانش‌کده حقوق، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران.
۳. زمانی، سیدقاسم. (۱۳۹۵). مجموعه اسناد بین‌المللی. تهران، ایران: شهر دانش.
۴. صالحی، عطاءالله. (۱۳۸۸). به‌زام داری در عرصه حقوق بین‌الملل (رساله دکتری حقوق بین‌الملل). دانش‌کده حقوق، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران.
۵. طارم سری، مسعود و هم‌کاران. (۱۳۸۸). اسناد حقوقی سازمان جهانی تجارت. تهران، ایران: انتشارات چاپ و نشر بازرگانی.
۶. فلسفی، هدایت‌الله. (۱۳۹۳). حقوق بین‌الملل معاهدات. تهران، ایران: فرهنگ نشر نو.
۷. لوفلد، آندریاس اف. (۱۳۹۰). حقوق بین‌الملل اقتصادی. تهران، ایران: انتشارات جنگل.
۸. مدبر، علی اصغر. (۱۳۹۵). حکومت قانون در نظام حقوقی افغانستان در پرتو اسناد حقوق بین‌الملل (رساله دکتری). دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران.
۹. میدری، احمد و خیرخواهان، جعفر. (۱۳۸۳). حکمرانی خوب بنیان توسعه. تهران، ایران: مرکز پژوهش‌های مجلس.

10. Brown Weiss, Edith, McCaffrey, Stephen C., Magraw, Daniel B., Szasz, Paul C., & Lutz, Robert E. (1998). *International environmental law and policy*. Aspen Law & Business.

11. Chamoux, Clément. (2005). *Access to environmental information in international law: The significance of the MOX Plant Case (Ireland v. United Kingdom)*. Retrieved from http://etd.uwc.ac.za/usrfiles/modules/etd/docs/etd_init_4535_1174554338.pdf

12. Coliver, Sandra. (2006). *The importance of the right of access to information*. Paper presented at the UN Conference on Anti-Corruption Measures, Good Governance and Human Rights, Warsaw, 8–9 November 2006. Retrieved from <http://www.justiceinitiative.org>

13. Energy Charter Treaty. (1994). *Energy Charter Treaty*, 33 I.L.M. Retrieved from https://www.energycharter.org/fileadmin/DocumentsMedia/Legal/1994_ECT.pdf

14. Florini, Ann. (2000). Does the invisible hand need a transparent glove? *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 570(1), 163–184.

15. Hale, Thomas N. (2008). Transparency, accountability, and global governance. *Global Governance*, 14(1), 73–94.

16. Kotera, Akira. (2006). *Transparency and international investment treaties: Definition and responses* (RIETI Discussion Paper Series 06-J-026). Research Institute of Economy, Trade and Industry (RIETI). Retrieved from <https://www.rieti.go.jp/publications/dp/06j026.pdf>
17. Meijer, Albert. (2007). Does transparency lead to more compliance? Critical remarks on the relation between transparency and compliance. *European Food and Feed Law Review*, 264–269.
18. Mock, William B. T. (2000). An interdisciplinary introduction to legal transparency: A tool for rational development. *Dickinson Journal of International Law*, 18, 293–322.
19. North American Free Trade Agreement. (1992). *North American Free Trade Agreement*, December 17, 1992, Canada–Mexico–United States, 32 I.L.M. Retrieved from <https://www.dfait-maeci.gc.ca/tna-nac/NAFTAInterpr-en> Res, 59, 1, 14 December 1946.
20. Verhoeven, Amaryllis. (2000). *The right to information: A fundamental right*. Maastricht Institute for European Law.
21. Zoellner, Carl-Sebastian. (2005). Transparency: An analysis of an evolving fundamental principle in international economic law. *Michigan Journal of International Law*, 27, 579–616.

References

1. Azar, Zahra. (2015). *The Role of Free Media in Creating an Accountable Government* (Master's Thesis). Faculty of Law, Shahid Beheshti University, Tehran, Iran. [In Persian]
2. Dehghan, Mohammad-Sadegh. (2015). *A Righteous Government or the Competence of Government in Afghanistan* (PhD Dissertation in International Law). Faculty of Law, Shahid Beheshti University, Tehran, Iran. [In Persian]
3. Zamani, Seyed-Qasem. (2016). *Collection of International Documents*. Tehran, Iran: Shahr-e Danesh Publishing. [In Persian]
4. Salehi, Ataullah. (2009). *Good Governance in the Field of International Law* (PhD Dissertation in International Law). Faculty of Law, Shahid Beheshti University, Tehran, Iran. [In Persian]
5. Tarem-Sari, Masoud, et al. (2009). *Legal Documents of the World Trade Organization*. Tehran, Iran: Chap va Nashr-e Bazargani Publications. [In Persian]
6. Falsafi, Hedayatullah. (2014). *International Law of Treaties*. Tehran, Iran: Farhang-e Nashr-e No. [In Persian]
7. Lowenfeld, Andreas F. (2011). *International Economic Law*. Tehran, Iran: Jangal Publications. [Translated from English into Persian]
8. Modabber, Ali-Asghar. (2016). *The Rule of Law in the Legal System of Afghanistan in Light of International Legal Documents* (PhD Dissertation). Shahid Beheshti University, Tehran, Iran. [In Persian]
9. Midri, Ahmad, & Khairkhahan, Jafar. (2004). *Good Governance: The Foundation of Development*. Tehran, Iran: Research Center of the Islamic Consultative Assembly. [In Persian]
10. Brown Weiss, Edith, McCaffrey, Stephen C., Magraw, Daniel B., Szasz, Paul C., & Lutz, Robert E. (1998). *International environmental law and policy*. Aspen Law & Business.
11. Chamoux, Clément. (2005). *Access to environmental information in international law: The significance of the MOX Plant Case (Ireland v. United Kingdom)*. Retrieved from http://etd.uwc.ac.za/userfiles/modules/etd/docs/etd_init_4535_1174554338.pdf
12. Coliver, Sandra. (2006). *The importance of the right of access to information*. Paper presented at the UN Conference on Anti-Corruption Measures, Good Governance and Human Rights, Warsaw, 8–9 November 2006. Retrieved from <http://www.justiceinitiative.org>
13. Energy Charter Treaty. (1994). *Energy Charter Treaty*, 33 I.L.M. Retrieved from https://www.energycharter.org/fileadmin/DocumentsMedia/Legal/1994_ECT.pdf
14. Florini, Ann. (2000). Does the invisible hand need a transparent glove? *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 570(1), 163–184.

15. Hale, Thomas N. (2008). Transparency, accountability, and global governance. *Global Governance*, 14(1), 73–94.
16. Kotera, Akira. (2006). *Transparency and international investment treaties: Definition and responses* (RIETI Discussion Paper Series 06-J-026). Research Institute of Economy, Trade and Industry (RIETI). Retrieved from <https://www.rieti.go.jp/jp/publications/dp/06j026.pdf>
17. Meijer, Albert. (2007). Does transparency lead to more compliance? Critical remarks on the relation between transparency and compliance. *European Food and Feed Law Review*, 264–269.
18. Mock, William B. T. (2000). An interdisciplinary introduction to legal transparency: A tool for rational development. *Dickinson Journal of International Law*, 18, 293–322.
19. North American Free Trade Agreement. (1992). *North American Free Trade Agreement, December 17, 1992, Canada–Mexico–United States*, 32 *I.L.M.* Retrieved from <https://www.dfait-maeci.gc.ca/tna-nac/NAFTAInterpr-en>
20. Verhoeven, Amaryllis. (2000). *The right to information: A fundamental right*. Maastricht Institute for European Law.
21. Zoellner, Carl-Sebastian. (2005). Transparency: An analysis of an evolving fundamental principle in international economic law. *Michigan Journal of International Law*, 27, 579–616.